

سیاست خارجی ترکیه در قبال جنگ اوکراین

رحمت حاجی مینه^۱

فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال بیست و سوم، شماره ۱، پیاپی ۸۹، بهار ۱۴۰۱؛ صفحات ۷۲ - ۵۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۳۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۳/۲۰

چکیده

جنگ اوکراین که با حمله روسیه در فوریه ۲۰۲۲ به اوکراین آغاز شد، نقطه عطف مهمی در نظم بین‌الملل قلمداد می‌شود و برخی آن را «سرآغاز جنگ سرد جدید» و برخی دیگر «مقدمه احتمالی ورود به جنگ جهانی سوم» می‌دانند. این رویکردها و خوانش‌های مهم نشان از اهمیت این جنگ دارد. اغلب نوشته‌ها در کنار پرداختن به علل شروع جنگ، به پیامدهای آن از جهات مختلف سیاسی، اقتصادی، محیط زیستی و امنیتی به خصوص امنیت غذایی توجه کرده‌اند. یکی از پیامدهای مهم این جنگ علاوه بر تأثیر بر روابط دوجانبه روسیه و اوکراین، تأثیری است که می‌تواند بر روابط چندجانبه و امکان جبهه‌بندی‌های جدید در ساختار قدرت و نظم منطقه‌ای و جهانی داشته باشد. در این خصوص رفتارشناسی ترکیه، با توجه به عضویت در ناتو و جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک [این کشور] اهمیت شایانی دارد. بنابراین پرسش اصلی مقاله این است که سیاست خارجی ترکیه در قبال جنگ اوکراین چگونه بوده است؟ فرضیه اصلی مقاله نیز با استفاده از روش تاریخی-تبیینی و استفاده از چارچوب نظری واقع‌گرایی و رویکرد مصون‌سازی منافع ملی این است که جنگ اوکراین با ایجاد تهدیدها و فرصت‌های هم‌زمان برای منافع ملی ترکیه باعث شده است که این کشور سیاست میانجی‌گری و توازن را برای کاهش تهدیدها و افزایش فرصت‌های این جنگ پیش بگیرد. در همین راستا، یافته‌های مقاله نشان می‌دهد جنگ اوکراین ضمن افزایش اهمیت ژئواستراتژیک ترکیه در عرصه ژئوپلیتیک و ترانزیت انرژی، نقش آنکارا را به‌عنوان یک قطب سوم و میانجی پررنگ کرده است.

واژگان کلیدی

جنگ اوکراین، سیاست خارجی، نتو، عثمانیسم، اوراسیاگرایی، راهبرد گسترش به شرق ناتو

۱. استادیار روابط بین‌الملل، گروه ارتباطات و علوم اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی

مقدمه

روسیه پس از ضمیمه کردن کریمه در سال ۲۰۱۴ و تسهیل جدایی دوتسک و لوهانسک از اوکراین، در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲ تهاجم نظامی گسترده‌ای را به اوکراین آغاز کرد تا از پیوستن این کشور به ناتو و اتحادیه اروپا جلوگیری کند. این جنگ به‌رغم انتظارات اولیه روسیه مبنی بر دستیابی زودهنگام به اهداف مد نظر، به دلیل مقاومت شدید اوکراینی‌ها و محاسبات و برنامه‌ریزی اشتباه ارتش روسیه، کندتر از حد انتظار پیش رفته و با طولانی شدن آن، ابعاد منطقه‌ای و جهانی آن نیز از منظر سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی به خصوص ابعاد انرژی و غذایی گسترده‌تر شده است.

در واکنش به این اقدام روسیه، غرب بلافاصله تحریم‌های پرهزینه‌ای علیه روسیه اعمال کرد که از آن به‌عنوان «شدیدترین تحریم‌ها علیه یک کشور» در طول تاریخ نام می‌برند. این وضعیت باعث شده است که کشورهای مختلف بر اساس سطح روابطشان با روسیه و اوکراین و تهدیدهای ناشی از این جنگ بر منافع ملی‌شان، واکنش‌های مختلفی نشان دهند. ترکیه از جمله کشورهایی است که ضمن نپیوستن به تحریم‌های غرب علیه روسیه، به‌عنوان میانجی بین اردوگاه‌های متخاصم ظاهر شده است. برای فهم و درک واکنش ترکیه در جنگ اوکراین مقالات متعددی نوشته شده‌اند که در ادامه به چند نمونه از آنها در حوزه داخلی و خارجی اشاره خواهد شد:

رستمی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بحران اوکراین، زمینه‌های منطقه‌ای و پیامدهای فرامنطقه‌ای» ضمن پرداختن به ریشه‌های بحران اوکراین در سال ۲۰۱۴ به پیامدهای آن از جمله افزایش اهمیت ژئواستراتژیک ترکیه به لحاظ ترانزیت انرژی پرداخته است. دهشیار (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «سیاست خارجی روسیه در قبال اوکراین: گریزناپذیری بحران» معتقد است با توجه به رفتار آمریکا و اروپا در قبال اوکراین و حساسیت‌های تاریخی و ژئوپلیتیکی روسیه، بحران اوکراین در سال ۲۰۱۴ عملاً گریزناپذیر بوده است که این وضعیت بر کشورها از جمله ترکیه تأثیرگذار خواهد بود. بالتاجی (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان «نقش سیاسی و اقتصادی ترکیه در محدوده جنگ روسیه و اوکراین» به نقش دوگانه سیاسی و اقتصادی ترکیه در جنگ اوکراین از منظر تئوری امنیتی‌سازی می‌پردازد و معتقد است ترکیه از این منظر به پیامدهای این جنگ می‌نگرد. همچنین جیانوتا (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر دومینویی: سهم ترکیه در بحران دریای سیاه چیست؟» تلاش کرده

است نقش ترکیه را در جنگ اوکراین از منظر حفظ نظم منطقه‌ای که خود ترکیه نیز در آن سهیم است، بررسی کند.

ادبیات تحقیق در این حوزه نشان می‌دهد کارهای داخلی (دو مورد اول) مربوط به فاز اول بحران یعنی سال ۲۰۱۴ هستند و نوشته‌های خارجی (دو مورد آخر) به فاز دوم بحران یعنی جنگ ۲۰۲۲ اشاره دارند. آنچه در مقاله پیش رو به‌عنوان نوآوری در مقایسه با مقالات یادشده، آورده شده بررسی سیاست خارجی ترکیه در قبال جنگ اوکراین در حمله اخیر روسیه (۲۰۲۲) از منظر واقع‌گرایی و رویکرد مصون‌سازی منافع ملی است.

چارچوب نظری: رئالیسم و مصون‌سازی منافع ملی

تبیین یا تفسیر رفتار بازیگران دولتی در عرصه سیاست جهانی نیازمند به‌کارگیری چارچوب نظری مناسب برای ارائه تحلیلی علمی با قابلیت پیش‌بینی رفتاری است. در این راستا نظریه‌های روابط بین‌الملل، همان‌طور که مارتین گریفیتس (۱۳۹۰) در کتاب «نظریه روابط بین‌الملل برای سده بیست و یکم» می‌گوید، همانند لنزهایی هستند که هر کدام تصویری متفاوت به شما ارائه می‌کنند. بر این اساس معمولاً نظریه رئالیسم، و شاخه‌های آن، که به‌عنوان نظریه غالب در روابط بین‌الملل از آن نام می‌برند، قابلیت کاربست بیشتری برای پدیده‌هایی همچون جنگ، بحران و رقابت دارد؛ به‌خصوص که رئالیست‌ها تاریخ نظام بین‌الملل را تاریخ تکرار و نه پیشرفت می‌دانند. البته در خصوص علل این تکرار، هر کدام از شاخه‌های سه‌گانه کلاسیک، سنتی و نئوها به ترتیب معتقد به سطح تحلیل متفاوت فرد، دولت و نظام بین‌الملل هستند با اینکه همه بر مفهوم منافع ملی تأکید دارند؛ همان‌طور که هانس مورگنتای واقع‌گرا منافع ملی را معیار همیشگی رفتار دولت‌ها می‌داند و معتقد است که با آن باید اقدام سیاسی را ارزیابی کرد (مورگنتا، ۱۳۸۴) یا اهداف سیاست خارجی را باید بر حسب منافع ملی تعریف کرد. به عبارت دیگر ستاره راهنما، معیار فکری و قاعده اقدام دولت‌ها، منافع ملی خواهد بود. از منظر سطح تحلیل، رئالیست‌های سنتی، سطح تحلیل دولت را برای تبیین جنگ در نظر می‌گیرند، اما نئورئالیست‌ها سطح کلان یعنی نظام بین‌الملل به‌خصوص ماهیت آنارشیک آن را دلیل اصلی جنگ می‌دانند و همگی نگاهی بدبینانه به دولت‌ها و نیات آنها دارند. البته گروهی از رئالیست‌ها هستند که برخلاف نئورئالیست‌ها، دیدگاه خوش‌بینانه‌تری دارند. برای مثال، چارلز گلاسر بیشتر تحلیل‌ها و

فرضیه‌های رئالیسم ساختاری را می‌پذیرد و در عین حال معتقد است شرایطی وجود دارد که بر اساس آن دشمنان می‌توانند به اهداف امنیتی خود از طریق سیاست‌های مبتنی بر همکاری برسند و سیاست‌های رقابتی را کنار بگذارند. در چنین شرایطی دولت‌ها به جای رقابت، همکاری را بر می‌گزینند. بنابراین امنیت، «مشروط» به وجود شرایطی است که در آن زمان وجود دارد (بیلیس و اسمیت، ۱۳۸۳: ۱۴۲۲). رئالیسم مشروط تعصب بی‌دلیلی را که نسبت به رقابت وجود دارد، از بین می‌برد و به جای قدرت، بر توانایی نظامی و توانایی انجام مأموریت‌های نظامی متمرکز است. بر اساس رئالیسم مشروط، دولت‌ها باید همکاری کنند تا منافعی را که از این طریق به دست می‌آید، ببینند (حیدرزاده، حاجی مینه و شفیع، ۱۳۹۹: ۱۹۷). در راستای حفظ و مصون‌سازی منافع ملی و منطقه‌ای، دولت‌ها به لحاظ سنتی از الگوی موازنه قدرت پیروی می‌کردند. البته از نظر رئالیست تدافعی، استفان والت (اتحاد و ائتلاف) عاملی که باعث شکل‌گیری موازنه می‌شود احساس تهدید است نه قدرت طرف مقابل (Walt, ۱۹۸۷) و کشورها در مقابل افزایش قدرت یک کشور، به خصوص با نیت تهاجمی، دو انتخاب دارند: نخست، تلاش برای شکل‌گیری موازنه در مقابل قدرت مهاجم؛ دوم، پیوستن و همراهی کردن با طرف مهاجم. البته رویکرد سومی هم می‌توان به دو انتخاب قبلی اضافه کرد و آن مصون‌سازی یا راهبرد حفاظتی است که نشان‌دهنده پرهیز از پیوستن به یک طرف موازنه و تلاش برای حرکت بین دو طرف منازعه است (Lesage, Daskin & Yar, ۲۰۲۲: ۲). از این وضعیت می‌توان به عنوان جایگزین سیاست همراهی نام برد به شکلی که از یک قدرت برای موازنه با قدرت دیگری استفاده می‌شود.

پیشینه روابط ترکیه با روسیه و اوکراین

ترکیه و روسیه

ترکیه سابقه‌ای چند صد ساله در منازعه و همکاری با روسیه دارد. امپراتوری‌های روسیه و عثمانی در بیشتر تاریخ خود، رقیب یکدیگر بوده‌اند و ۱۳ جنگ بین سال‌های ۱۵۶۸ و ۱۹۱۸ انجام داده‌اند. روسیه نه تنها سرزمین‌های عثمانی را فتح کرد، بلکه پیوسته برای به دست آوردن کنترل تنگه‌های بسیار راهبردی ترکیه (سفر و داردانل) به عنوان تنها مسیر دریایی بدون یخ به بقیه جهان، اعمال فشار می‌کرد (Lesage, Daskin & Yar, ۲۰۲۲: ۲). دولت بلشویک روسیه از حامیان جنگ استقلال ترکیه در اوایل دهه ۱۹۲۰ بود. پس از جنگ جهانی دوم، روابط تیره

شد زیرا دولت ترکیه مخالف کمونیسم شوروی و همسو با اروپای غربی و ایالات متحده بود. در سال ۱۹۴۶ که جوزف استالین، رهبر شوروی، ترکیه را بر سر تنگه‌ها تهدید کرد، دولت ترومن ایالات متحده که در آن زمان تنها قدرت هسته‌ای بود، با تعهد قوی به حمایت از ترکیه توانست مانع تهاجم برنامه‌ریزی شده مسکو شود (Mark, ۱۹۹۷: ۳۸۳-۴۱۵).

در طول جنگ سرد، ترکیه به ناتو پیوست و جایگاه خود را در ائتلاف غربی محکم کرد. پس از انحلال اتحاد جماهیر شوروی، ترکیه با این واقعیت که دیگر مرز زمینی با همسایه‌ای مشکل‌ساز ندارد، احساس آرامش کرد. با از بین رفتن خطر کمونیسم در پایان دهه ۱۹۸۰، روابط بین ترکیه و روسیه عادی شد. تجارت بین آنها پس از سال ۲۰۰۲ به طور قابل توجهی بهبود یافت و بسیاری از شرکت‌های ترکیه (به ویژه در ساخت و ساز) شروع به فعالیت در روسیه کردند (Isler, ۲۰۲۲: ۲). گرم شدن روابط ترکیه با روسیه موجب ساخت خط لوله گاز «جریان آبی»^۱ شد که روسیه و ترکیه را از زیر دریای سیاه به هم متصل می‌کند. این خط لوله در سال ۲۰۰۲ به بهره‌برداری رسید و ترکیه را به یکی از مشتریان اصلی روسیه تبدیل کرد. در سال ۲۰۱۰، آنکارا ساخت اولین نیروگاه هسته‌ای خود در آکویو^۲ توسط شرکت‌های روسی را تصویب کرد که رو به اتمام است (Kardas, ۲۰۱۲: ۸۱-۱۰۰). با این حال، قیام‌های اعراب از سال ۲۰۱۱ به بعد ترکیه و روسیه را مقابل هم قرار داد. در نوامبر ۲۰۱۵، سرنگونی جنگنده سوخو ۲۴ روسیه به دست ارتش ترکیه، این کشور را با تحریم‌های شدید اقتصادی روسیه روبه‌رو کرد. البته در ژوئن ۲۰۱۶، رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور این کشور، از سرنگونی جت روسی «ابراز تأسف» کرد و پس از آن عادی‌سازی روابط با روسیه دنبال شد. با توجه به آنکه اسد و روسیه از سپتامبر ۲۰۱۵ کنترل سوریه را بازپس گرفته‌اند، ترکیه اهداف خود در سوریه را به ابعاد واقعی‌تری بازتعریف کرد. سرنگونی اسد دیگر یک هدف نبود و ترکیه بر مهار YPG/PKK، تأمین پناهگاهی برای شورشیان ضد اسد و افقی برای بازگرداندن بخشی از ۳/۵ میلیون پناهنده متمرکز شده است. متعاقباً از دسامبر ۲۰۱۶ به بعد، ترکیه در روند صلح آستانه سوچی با روسیه و ایران شرکت کرد و غرب را کنار زد و نیروهای ترکیه اجازه حضور در اطراف منطقه تحت کنترل شورشیان ادلب را پیدا کردند (Kostem, ۲۰۲۱: ۸۰۰).

در سال ۲۰۱۷، به دلیل بدتر شدن روابط با غرب و همچنین امتناع آمریکا از تحویل

1. Blue Stream Gas Pipeline
2. Akkuyu

موشک‌های پدافند هوایی پاتریوت با انتقال فناوری به ترکیه، آنکارا تصمیم به خرید دسته‌ای از موشک‌های زمین به هوای اس-۴۰۰ از روسیه گرفت که باعث ناراحتی شرکای ناتو شد. روسیه و ترکیه همچنین برای ساخت خط لوله ترک استریم برای تحویل گاز طبیعی به ترکیه و کشورهای اتحادیه اروپا همکاری کردند. ترک استریم از سال ۲۰۲۰ عملیاتی شده است. در مجموع تضاد منافع بین ترکیه و روسیه از جمله در لیبی، سوریه و منطقه قره‌باغ همچنان ادامه دارد. رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه، الحاق کریمه به روسیه را محکوم کرده و از تاتارهای ترک که تحت حاکمیت روسیه در کریمه آسیب دیده‌اند، حمایت کرده است. مانند بسیاری از موارد دیگر از جمله سوریه، روابط روسیه و ترکیه دوباره در طول جنگ اوکراین مورد آزمایش قرار خواهد گرفت. اینکه چگونه روسیه و ترکیه این روابط پرنوسان و پیچیده را مدیریت خواهند کرد. مسیر آینده نه تنها روابط دوجانبه بلکه ثبات منطقه را نیز تعیین خواهد کرد.

ترکیه و اوکراین

روابط بین ترکیه و اوکراین به اواخر قرن پانزدهم باز می‌گردد که خانات کریمه ترک‌زبان و اسلامی تحت‌الحمايه عثمانی قرار گرفت. این روابط تا زمان تسلط روسیه در سال ۱۷۸۳ ادامه یافت. تاتارها، قومیت اصلی اوکراین، با پیشینه ترک هستند. به دلیل جنگ بین روسیه و امپراتوری عثمانی در سال‌های ۱۸۷۷-۱۸۷۸ و جنگ جهانی اول و پیامدهای آن، ده‌ها هزار تاتار از کریمه و اوکراین به ترکیه مهاجرت کردند.

در سال ۱۹۹۱ که اوکراین مستقل شد، ترکیه به سرعت روابط خود را با کیف توسعه داد. اوکراین یکی از اعضای مؤسس سازمان همکاری اقتصادی دریای سیاه (BSEC) به رهبری ترکیه شد. یک موضوع حساس در روابط سابق، بازگشت شهروندان تاتار از ترکیه به شبه جزیره کریمه بود. آنکارا از این ادغام مجدد حمایت کرد، در حالی که این روند با مانع جمهوری خودمختار کریمه تحت سلطه روسی‌زبانان مواجه شد (Kerem Tuncel & Aysegul, ۲۰۱۸: ۱۳-۳۴).

در سال ۲۰۱۴، ترکیه الحاق کریمه به روسیه و حمایت این کشور از شورشیان طرفدار روسیه در دونباس را محکوم کرد. ترکیه تبدیل دریای سیاه به «دریاچه روسیه» را تهدیدی برای امنیت ملی خود تفسیر می‌کند. از سال ۲۰۱۴، ترکیه و اوکراین همکاری بین صنایع

دفاعی خود را افزایش داده‌اند. ترکیه از سال ۲۰۱۹ دست کم ۲۰ پهپاد جنگی بایراک^۱ را به اوکراین فروخت. دو کشور در زمینه تولید هواپیماهای بدون سرنشین نیز همکاری می‌کنند. در آخرین جلسه شورای راهبردی سطح عالی دوجانبه به ریاست ولودیمیر زلنسکی، رئیس‌جمهور اوکراین، و رئیس‌جمهور اردوغان در کیف در ۳ فوریه ۲۰۲۲، اعلام شد که حجم تجارت بین اوکراین و ترکیه در سال ۲۰۲۱ به بیش از ۷/۵ میلیارد دلار افزایش یافته است. هر دو کشور توافق‌نامه تجارت آزاد را با هدف افزایش به ۱۰ میلیارد دلار طی ۵ سال امضا کردند (Government of Ukraine, ۲۰۲۲). واردات مواد غذایی از اوکراین برای ترکیه بسیار مهم است.

در آوریل ۲۰۲۱، ترکیه حمایت مستقیم خود از عضویت اوکراین در ناتو را اعلام کرد. درست قبل از شروع جنگ، در ۳ فوریه ۲۰۲۲، ترکیه و اوکراین یک قرارداد تجارت آزاد و یک توافق‌نامه تولید مشترک برای ساخت هواپیماهای بدون سرنشین ترکیه امضا کردند (Isler, ۲۰۲۲: ۲). واضح است که کریمه به دلیل روابط ویژه ترک‌ها و تاتارهای کریمه برای قرن‌ها، بالقوه حساس‌ترین موضوع در روابط اوکراین و ترکیه است.

ادراک ترکیه از جنگ

جنگ روسیه علیه اوکراین یک رویداد مهم برای اروپا و بازیگران پیرامونی از جمله ترکیه است که نگران تغییر در نظم امنیتی پساجنگ سرد در منطقه دریای سیاه هستند. با توجه به الزامات ژئوپلیتیک که ۲۴ فوریه در پی حمله روسیه ظاهر شد، به احتمال زیاد در کوتاه‌مدت، عضویت ترکیه در ناتو و توافق‌نامه آن با اتحادیه اروپا - از نظر ژئوپلیتیکی و اقتصادی- در غرب مورد توجه و حمایت قرار می‌گیرد (Adar, ۲۰۲۲: ۲).

از همان ابتدای جنگ، آنکارا تلاش کرده است با استفاده از احتمالات گوناگون مانع هزینه‌های زیاد برای خود شود و از منافع اقتصادی و امنیتی خود محافظت کند.

ترکیه در طول سال‌های گذشته به بزرگ‌ترین سرمایه‌گذار خارجی اوکراین تبدیل شده است. در این میان، روسیه نیز یکی از شرکای بزرگ تجاری ترکیه برای بنادر وارداتی و یکی از تأمین‌کنندگان اصلی گاز آن است. همچنین گردشگری از اوکراین و روسیه برای ترکیه بسیار حیاتی است؛ در حالی که این منبع درآمد به سرعت رو به وخامت است. تجارت

گندم با هر دو کشور حدود ۸۰ درصد واردات ترکیه را شامل می‌شود.

آنکارا با دقت در تلاش است با روسیه مخالفت نکند و در عین حال به همکاری نظامی خود با اوکراین در زمینه پهپادها ادامه دهد. ترکیه در این رویکرد خود معتقد است که حمایت کامل از اوکراین علاوه بر بار اقتصادی می‌تواند رویارویی آشکار با کرملین را به آنکارا تحمیل کند. حتی این اقدام می‌تواند تلافی نظامی در سوریه و موج بعدی پناهندگان از ادلب به ترکیه را که میزبان بزرگ‌ترین جمعیت پناهنده در سراسر جهان است، در پی داشته باشد. از طرف دیگر، افزایش حضور روسیه در اوکراین، به‌ویژه در امتداد خط ساحلی در جنوب، آسیب‌پذیری راهبردی ترکیه در دریای سیاه را بیشتر می‌کند و بر تصورات تهدید جنگ سرد آن می‌افزاید.

از آنجا که ترکیه در زمینه انرژی، تجارت و دفاع با روسیه همکاری نزدیک دارد و همچنین روابط دفاعی عمیقی با اوکراین دارد، می‌خواهد تعادل بین همسایگان دریای سیاه و سایر شرکای مهم اقتصادی خود را حفظ کند (Isler, ۲۰۲۲: ۲). به همین علت ضمن اینکه حریم هوایی ترکیه به روی روسیه باز است، در هماهنگی نزدیک با ناتو عمل می‌کند و تعهد قاطع خود را به تمامیت ارضی و حاکمیت اوکراین بارها تکرار کرده است. ترکیه مشارکت نکردن خود در رژیم تحریم‌های اتحادیه اروپا را با این ملاحظات اقتصادی و امنیتی توجیه می‌کند و در عین حال به‌عنوان یک میانجی نیز بین اوکراین و روسیه عمل می‌کند.

واکنش ترکیه به جنگ اوکراین

این جنگ خطرهای جدی برای امنیت و اقتصاد ترکیه همراه دارد. صرف‌نظر از واکنش ترکیه، در حال حاضر افزایش قیمت‌های بین‌المللی انرژی و مواد غذایی و از دست دادن فرصت‌های تجاری در اوکراین و روسیه، بر بحران عمیق ارزی و تورمی در ترکیه افزوده است. علاوه بر این، حمایت از اوکراین می‌تواند با [حملات] تلافی جویانه روسیه به هر طریقی مواجه شود. ترکیه در برابر تحریم‌های اقتصادی روسیه آسیب‌پذیر است، زیرا ۳۳/۵۹ درصد از واردات گاز طبیعی‌اش به روسیه وابسته است (Energy Market Regulatory Authority, ۲۰۲۰). علاوه بر این روس‌ها برای گردشگری ترکیه مهم هستند. ترکیه همچنین وضعیت شکننده نظامی در منطقه ادلب در شمال سوریه را در نظر می‌گیرد. نیروهای ترکیه در این منطقه به‌دنبال توافق‌های آستانه - سوچی با روسیه و ایران در صدد ایجاد حائل بین تمرکز شورشیان و سه میلیون غیرنظامی از یک طرف و ارتش اسد از طرف دیگر هستند. در نهایت آنکارا ممکن است در مورد تعهد دفاع

جمعی ناتو بر اساس ماده ۵ و در مورد تشدید جنگ بین‌المللی و حمله روسیه به ترکیه تردید داشته باشد.

در ۲۷ ژانویه، شورای امنیت ملی ترکیه (MGK) از روسیه و اوکراین خواست تنش‌ها را کاهش دهند. در ۲۲ فوریه ۲۰۲۲، رئیس‌جمهور ترکیه تصمیم روسیه را برای به رسمیت شناختن استقلال «به اصطلاح جمهوری‌های دونتسک و لوهانسک» غیرقابل قبول خواند. در ۲۴ فوریه، ترکیه تهاجم روسیه را محکوم کرد و در ۲ مارس در مجمع عمومی سازمان ملل به قطعنامه محکومیت حمله روسیه رأی مثبت داد. با این حال، دولت ترکیه بر تمایل خود برای حفظ روابط خوب با مسکو و کیف تأکید می‌کند. ترکیه به تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا علیه روسیه نپیوسته است و برای کاهش خشم روسیه، از تمجید اوکراینی‌ها از پهپادهای ترکیه فاصله گرفته و از آن به عنوان یک معامله صرفاً تجاری بین یک شرکت ترکیه و کیف یاد کرده است (Yackley, ۲۰۲۲). رویکرد اردوغان شامل جنبه‌هایی است که هدف‌شان جلب رضایت مسکو و کیف است. ترکیه در سازمان ملل به محکومیت تهاجم رأی داده، اما با پیوستن به تحریم‌ها علیه روسیه موافقت نکرده است، زیرا به شدت به گاز طبیعی، واردات غلات و گردشگری روسیه وابسته است.

اجرای کنوانسیون ۱۹۳۶ مونترو

کنوانسیون مونترو از سال ۱۹۳۶ تردد دریایی بازرگانی و نظامی به داخل و خارج از دریای سیاه را تنظیم کرده است و به ترکیه این حق را می‌دهد که در زمان جنگ، استفاده کشتی‌های جنگی از تنگه ترکیه، داردانل و بسفر را محدود کند (Isler, ۲۰۲۲: ۲). از آغاز تهاجم روسیه، اوکراین از ترکیه خواست که تنگه ترکیه را به روی کشتی‌های جنگی روسیه ببندد. در ۲۸ فوریه، ترکیه این خصومت‌ها را «جنگ» خواند و تصمیم گرفت ماده ۱۹ کنوانسیون ۱۹۳۶ مونترو را اجرا کند که در آن ممنوعیت «گذر کشتی‌های جنگی متعلق به قدرت‌های متخاصم از تنگه‌ها» را پیش‌بینی می‌کند. فقط کشتی‌هایی که «از پایگاه‌های خود جدا شده‌اند» می‌توانند برگردند (Adar, ۲۰۲۲: ۲).

دولت ترکیه اعلام کرد این کشتی‌ها باید در یک بندر دریای سیاه ثبت شوند و درگیر جنگ نباشند. در همان زمان، آنکارا به کشورهای دریای سیاه و غیردریای سیاه هشدار داد که از عبور کشتی‌های جنگی از تنگه‌ها خودداری کنند، حتی اگر مونترو همچنان به حضور محدود نیروی دریایی غیرمتخاصم اجازه دهد. از آنجا که بخشی عمده از نیروی دریایی

روسیه که می‌تواند در جنگ با اوکراین نقش داشته باشد، در حال حاضر در دریای سیاه است، تصمیم ترکیه تنها می‌تواند تأثیری محدود بر جنگ داشته باشد. علاوه بر این، به‌سختی می‌توان این تصمیم را به‌عنوان یک اقدام پیشگیرانه علیه روسیه تلقی کرد، زیرا بر اساس اجماع سیاسی گسترده در ترکیه، اجرای صحیح کنوانسیون مونتر و به‌عنوان سنگ بنای امنیت منطقه تلقی می‌شود. با این تصمیم، ترکیه تلاش کرده است در چارچوب نهادها و ائتلاف‌هایی که در آنها حضور دارد، به‌ویژه سازمان ملل و ناتو به وظایف خود عمل کند.

در همین راستا، ویکتوریا نولند، معاون وزیر امور خارجه آمریکا در امور سیاسی، در پاسخ به سؤالی درباره راهبرد دریای سیاه ایالات متحده در طول جلسه استماع کمیته روابط خارجی سنا در ۸ مارس گفت: «ترکیه از زمان شروع این درگیری بر اساس کنوانسیون مونتر و برای ممانعت از دسترسی کشتی‌های جنگی اقدامات بسیار قوی انجام داده است» (Zanotti & Thomas, ۲۰۲۲: ۴).

تلاش‌های میانجی‌گری ترکیه

در پاسخ به تنش‌های فزاینده و در راستای علاقه شدید ترکیه به ثبات منطقه دریای سیاه، اردوغان در ژانویه ۲۰۲۲ از زلنسکی و پوتین برای نشست دعوت کرد. پس از آغاز تهاجم، در پی سیاست تعادلی که ترکیه از ابتدای جنگ دنبال می‌کرد، به نامزدی ایده‌آل به‌منظور ایفای نقش میانجی برای اوکراین و روسیه تبدیل شد (Baltaci, ۲۰۲۲: ۳). در نتیجه، آنتالیا اولین مکان انتخابی برای دیدار بالاترین سطح در بین کشورها بود. در این شرایط، «دیمیتر کولبا»، وزیر امور خارجه اوکراین و «سرگئی لاوروف» وزیر امور خارجه روسیه، در ۱۰ مارس ۲۰۲۲ در آنتالیا به میزبانی ترکیه گرد هم آمدند. پس از آن، اردوغان با پوتین و زلنسکی تماس تلفنی داشت (Giannotta, ۲۰۲۲: ۱). رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه گفت: «ما اقدام نظامی را غیرقابل قبول می‌دانیم و آن را رد می‌کنیم. این اقدام که از نظر ما مغایر با قوانین بین‌المللی است، ضربه سنگینی به ثبات، آرامش و صلح منطقه است.» در واقع، اردوغان روابط شخصی قوی با ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه، و زلنسکی، رئیس‌جمهور اوکراین، دارد و ترکیه در موقعیتی ایده‌آل برای میانجی‌گری بین کی‌یف و مسکو قرار دارد (Isler, ۲۰۲۲: ۲). در ۲۹ مارس ۲۰۲۲ مجدداً به میزبانی ترکیه، دیدارهای دو روزه هیئت‌های اوکراین و روسیه در استانبول برگزار شد. در پایان مذاکرات، دیوید آراخامیا، یکی از اعضای هیئت اوکراینی، اظهار داشت که ترکیه یکی از هشت کشوری است که

اوکراین به عنوان ضامن درخواست کرده است (Anadolu Agency, ۲۰۲۲b).

سرانجام پس از دو ماه مذاکره، عصر جمعه ۲۲ ژوئن قراردادی میان روسیه و اوکراین امضا شد که امکان صادرات جهانی غلات بلا تکلیف در بنادر دریای سیاه را فراهم کرد. رجب طیب اردوغان، رئیس جمهوری ترکیه و آنتونیو گوترش، دبیرکل سازمان ملل متحد، به عنوان میانجیان میان مسکو و کی‌یف، در مراسم امضای این توافق حضور داشتند. در این مراسم که در کاخ دولما باغچه شهر استانبول برگزار شد، رئیس جمهور ترکیه خواستار همکاری کامل جامعه جهانی برای اجرایی شدن این توافق شد و آنتونیو گوترش نیز این توافق را یکی از عوامل مهم کاهش نگرانی جهان در موضوع بحران مواد غذایی توصیف کرد. اتحادیه اروپا و بریتانیا با استقبال از این توافق اعلام کردند برای پایداری روسیه به تعهداتش و اجرای آن، حداکثر تلاش خود را انجام می دهند (<https://per.euronews.com>).

سطح بالای ماهیت مذاکرات وجود یک رابطه دیپلماتیک مستحکم بین ترکیه و هر دو طرف متخاصم را تأیید می کند و نشان می دهد که روسیه به طور کامل ترکیه را با سایر اعضای ناتو یکی نمی داند. ولادیمیر پوتین، رئیس جمهوری روسیه، روز سه شنبه ۱۹ ژوئیه، از همتای ترکیه‌ای خود، رجب طیب اردوغان، به دلیل میانجی‌گری در مذاکرات مربوط به صدور غلات از اوکراین تشکر کرد و گفت پیشرفت‌هایی در این زمینه به دست آمده است. به گزارش کرملین، پوتین در دیدار با اردوغان در تهران، به او گفت: «می‌خواهم از شما به دلیل تلاش‌هایتان برای میانجی‌گری تشکر کنم.» پوتین گفت: «با میانجی‌گری شما، قدم‌هایی رو به جلو برداشته‌ایم. تمام مسائل هنوز حل نشده‌اند، اما همین واقعیت که حرکتی ایجاد شده، خوب است.» (<https://www.independentpersian.com>). میانجی‌گری ترکیه همچنین مورد استقبال متحدان غربی این کشور قرار گرفته است؛ حتی با وجود نگرانی‌هایی مبنی بر اینکه آیا نظام مالی ترکیه می‌تواند به مجرای دور زدن تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا توسط روسیه تبدیل شود یا نه، پایتخت‌های غربی از حمایت نظامی و دیپلماتیک ترکیه از اوکراین و در عین حال، درک وضعیت خاص آن قدردانی کرده‌اند.

درخواست عضویت سوئد و فنلاند در ناتو

جنگ روسیه و اوکراین باعث تحولات سیاسی و امنیتی غیرمنتظره‌ای در اروپا شد. برای مثال، سوئد و فنلاند با کنار گذاشتن بی‌طرفی سنتی خود، برای پیوستن به ناتو درخواست دادند. مولداوی، گرجستان و اوکراین نیز برای عضویت در اتحادیه اروپا

درخواست دادند (Arman & Gürsoy, ۲۰۲۲). در واقع، جنگ روسیه و اوکراین نگرانی برخی کشورهای اروپایی را افزایش داده که نکند به سرنوشت مشابهی دچار شوند و لذا آنها را وادار به درخواست عضویت در ناتو کرده است. البته عضویت در ناتو یک فرایند بسیار طولانی هفت مرحله‌ای است و سی کشور عضو باید عضویت کشور متقاضی الحاق را تأیید کنند (Anadolu Agency, ۲۰۲۲a).

در این زمینه، ترکیه ابتدا با درخواست عضویت فنلاند و سوئد به‌عنوان اعضای ناتو مخالفت کرد و موافقت با عضویت آنها را مشروط به پذیرش شروط ترکیه دانست که مبتنی بر پایان تحریم ارسال اسلحه به ترکیه و همچنین قطع حمایت و پناه دادن به اعضای حزب کارگران کردستان و همچنین جنبش گولن (فتو) است که آنکارا آنها را در فهرست تروریسم قرار داده است. این بهانه اساس مخالفت ترکیه علیه این کشورها برای عضویت در ناتو است. سیاست‌مداران کشورهای سوئد و فنلاند و مقامات اعضای دیگر ناتو تلاش کردند از طریق گفت‌وگو مخالفت ترکیه را پایان ببخشند (Hürriyet, ۲۰۲۲b). در نهایت، هر سه کشور در ۲۸ ژوئن ۲۰۲۲ در حاشیه نشست سران ناتو در مادرید اسپانیا تفاهم‌نامه سه‌جانبه‌ای را در مورد موافقت ترکیه با عضویت سوئد و فنلاند در ناتو امضا کردند.

البته چند روز پس از اعلام موافقت ترکیه با عضویت سوئد و فنلاند در ناتو، نخست‌وزیر سوئد «ماگدالنا اندرسون» گفت: سوئد و فنلاند نه تنها در تفاهم‌نامه خود با ترکیه، هیچ تعهدی برای استرداد افراد نداده‌اند، بلکه همواره اعلام کرده‌اند که این روند به نظر دادگاه‌های مستقل بستگی دارد. با این حال، مقامات ترکیه اعلام کرده‌اند که به‌رغم موافقت اولیه، تا زمانی که گامی ملموس در جهت انتظارات ترکیه برداشته نشود، روند عضویت دو کشور مورد تأیید پارلمان نخواهد بود (Hürriyet, ۲۰۲۲). در همین راستا، سه کشور نشست سه‌جانبه‌ای در هلسینکی در ۲۶ آگوست در چارچوب تفاهم‌نامه سه‌جانبه و برداشتن گام‌های جدید برگزار کردند. این نشست نخستین نشست سازوکار مشترکی بود که در چارچوب تفاهم‌نامه سه‌جانبه مادرید تشکیل شد.

در مجموع، با بررسی رفتار ترکیه در قبال درخواست سوئد و فنلاند برای عضویت در ناتو می‌توان گفت که آنکارا تلاش کرده تا از وضعیت به‌وجودآمده نخست، نگرانی‌های امنیتی داخلی خود را بین‌المللی کند و به‌عنوان یک معیار در سیاست خارجی خود از آن بهره بگیرد؛ دوم، تحریم‌های پیشین این کشورها علیه ترکیه - به‌دلیل حملات فرامرزی به

کردهای سوریه - را لغو کند؛ سوم، رضایت کنگره آمریکا را برای فروش اف - ۱۶ به ترکیه به دست آورد (۲۰۲۲/۰۷/۱۰). (<https://www.npr.org/2022/07/10>). در نهایت، جایگاه خود را در داخل ناتو - که پس از جنگ سرد تضعیف شده بود - دوباره ارتقا بخشد.

از نظر اردوغان، توجه مجدد رهبران غربی به ترکیه، با وجود عدم تمایل قبلی آنها به تنظیم مجدد روابط، شاهی بر افزایش اهمیت ژئوپلیتیکی این کشور است. بر اساس این فرض، ترکیه شرایط فعلی را فرصتی برای زیر فشار قرار دادن متحدان غربی خود در چند موضوع متضاد به‌ویژه در حوزه دفاعی و امنیتی می‌داند. خلوصی آکار، وزیر دفاع ترکیه، نیز پس از نشست اضطراری وزرای دفاع ناتو در اواسط ماه مارس در گفت‌وگو با مطبوعات تأکید کرد که ترکیه از زمانی که به عضویت ناتو درآمده است، کاملاً به ناتو متعهد بوده و انتظار دارد که متحدانش در ناتو نیز به همان اندازه به ترکیه و تلاش‌های آن برای مقابله با سازمان‌های تروریستی متعهد باشند (Adar, ۲۰۲۲, ۵).

راهبرد انرژی ترکیه در جنگ اوکراین

بدون شک جنگ روسیه و اوکراین پیامدهای اقتصادی بسیار متفاوتی داشته است. مهم‌ترین آنها محدودیت‌ها و تحریم‌های اعمال‌شده کشورهای اتحادیه اروپا بر محصولات انرژی است که مهم‌ترین کالای صادراتی روسیه است. بنابراین، مهم‌ترین نقش اقتصادی که ترکیه می‌تواند در بعد اقتصادی جنگ ایفا کند، در همین عنوان ظاهر می‌شود. در واقع، یکی از عناصر حیاتی امنیتی بین اروپا و روسیه بحث «انرژی» است. اروپا در زمینه انرژی غیرمستقل است و بیش از نیمی از انرژی مورد استفاده خود را با هزینه روزانه بیش از ۱ میلیارد یورو وارد می‌کند (Matsumoto et al., ۲۰۱۸). بنابراین، اروپا با انتظار تضمین امنیت عرضه سوخت فسیلی خود عمل می‌کند و روسیه انتظار صادرات انرژی پایدار با بالاترین قیمت ممکن را دارد. به همین دلیل، روسیه می‌خواهد اروپا را بیشتر به خود وابسته کند. در حالی که اروپا به دنبال ابزاری برای کاهش وابستگی انرژی خود به روسیه است. در این میان، ترکیه نیز در تلاش است تا بار دیگر خود را به‌عنوان یک کریدور انرژی بازگرداند (ادراک ترکیه).

دسترسی به گاز طبیعی خزر یکی از گزینه‌های ضروری اتحادیه اروپا در میان تلاش‌های نوظهور برای ایجاد مجموعه‌های انرژی جدید است. بدین ترتیب می‌توان جایگزینی برای گاز روسیه داشت. علاوه بر این، افزایش دسترسی اروپا به گاز خزر، فضای رقابتی را در برابر گاز روسیه ایجاد خواهد کرد. در این مرحله، اهمیت موقعیت ژئواستراتژیک ترکیه آشکار می‌شود؛

زیرا ترکیه مهم‌ترین کشوری است که این خطوط جایگزین می‌توانند از آن عبور کنند. در این راستا، اتحادیه اروپا همچنین از ترکیه می‌خواهد که نقش مهمی در مسیری داشته باشد که به دریای خزر، خاورمیانه و سایر منابع جنوبی و شرقی دسترسی دارد؛ جایی که گاز می‌تواند به غرب منتقل شود (کوتنکو، ۲۰۲۱). بنابراین می‌توان گفت که ترکیه می‌تواند با ایجاد خطوط لوله گاز جدید انتقال گاز از خزر و خاورمیانه به اروپا، نقشی راهبردی در تنوع بخشیدن به عرضه گاز اتحادیه اروپا ایفا کند.

جنگ اوکراین اهمیت ژئواستراتژیک ترکیه در چارچوب خطوط انتقال انرژی را افزایش داده است. می‌توان گفت که این وضعیت، این امکان را ایجاد می‌کند که ترکیه به مرکز یک مجموعه جدید انرژی منطقه‌ای تبدیل شود که ممکن است در آینده ظهور کند. ترکیه در «منطقه‌ای در مجاورت تقریباً ۶۰ درصد ذخایر اثبات‌شده نفت و گاز طبیعی جهان» واقع شده است (وزارت امور خارجه، ۲۰۲۲b). ترکیه همچنین همسایه شرقی اتحادیه اروپا است (Matsumoto et al., ۲۰۱۸) که روزانه ۱ میلیارد یورو انرژی وارد می‌کند. در مجموع، ابتکار کریدور میانه، بر اساس راهبرد تبدیل ترکیه به یک قطب انرژی و لجستیک، می‌تواند عرضه کافی و پایدار برای تقاضای انرژی را به اروپا ارائه دهد.

مصون‌سازی؛ راهبرد ترکیه در طول جنگ

در سال‌های اخیر و به‌خصوص در بحران اوکراین که از سال ۲۰۱۴ آغاز شده، سیاست خارجی ترکیه در حال نوسان بوده است؛ یعنی هم به ناتو متعهد بوده و روابط تجاری مهم خود با اتحادیه اروپا را رعایت کرده و هم با روسیه در زمینه‌های اقتصادی، انرژی، نظامی و دیپلماتیک (مثلاً در مورد بحران سوریه و جنگ قره‌باغ) همکاری کرده است (Smith, ۲۰۲۰, ۵۹۰).

شروع جنگ اوکراین در ۲۴ فوریه با حمله روسیه باعث افزایش اهمیت راهبردی ترکیه به لحاظ ژئوپلیتیکی (اجرای کنوانسیون اتاوا)، دیپلماتیک (میانجی‌گری) و انرژی (مسیر ترانزیت) شد. ابهام در مورد نتیجه جنگ از یک‌سو، و استقبال گرم در پایتخت‌های اروپایی از تلاش‌های میانجی‌گری آنکارا از سوی دیگر، تا حدی ترکیه را قادر ساخت تا به سیاست‌های خود مبنی بر کسب منافع ملی با حفظ روابط بین دو طرف ادامه دهد. این سیاست‌ها نشان‌دهنده راهبرد مصون‌سازی^۱ ترکیه بین غرب و روسیه است (Lesage, Daskin & Yar, ۲۰۲۲, ۲).

همان‌طور که در بخش چارچوب نظری هم توضیح داده شد، مصون‌سازی به راهبرد یک قدرت کوچک‌تر مثل ترکیه اشاره دارد که بین دو قدرت مثل روسیه و آمریکا یا بلوک بزرگ (غرب و شرق) حرکت می‌کند. این استراتژی جایگزینی برای سیاست همراهی^۱ با یک قدرت برای متعادل کردن دیگری است. بر این اساس، ترکیه از طرف دو قدرت/بلوک بزرگ احساس تهدید می‌کند، اما از همکاری با هر یک از آنها نیز سود می‌برد. علاوه بر این، از نزدیکی با یکی در مقابل دیگری به‌عنوان یک کارت بازی استفاده می‌کند که از آن به‌عنوان راهبرد «الاکلنگ قدرت» نیز می‌توان نام برد. هدف ترکیه از کاربرد این استراتژی در طول جنگ اوکراین این است که به هر دو طرف سیگنال دهد که اگر یکی بیش از حد غیردوستانه رفتار کند، می‌تواند به‌طور قطع به طرف دیگر متمایل شود.

نتیجه‌گیری

ترکیه به‌عنوان کشوری همسایه با اوکراین و روسیه به‌صورت غیرمستقیم در جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ درگیر شده است. لذا سؤال اصلی این مقاله «بررسی سیاست خارجی ترکیه در قبال این جنگ» بود که در این مقاله با بررسی روابط تاریخی ترکیه با روسیه و اوکراین تلاش شد ضمن بررسی جنبه‌های مختلف جنگ، دلایل راهبرد فعلی ترکیه نیز توضیح داده شود. همان‌طور که توضیح داده شد، ترکیه در مواجهه با تهاجم روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۲ موضع محتاطانه‌ای را در راستای استراتژی مصون‌سازی خود بین غرب و روسیه با هدف حفظ روابط مثبت با هر دو طرف اتخاذ کرده است. ترکیه اوکراین را مسلح و تجاوز روسیه را محکوم کرده و در عین حال، به تحریم‌های غرب علیه روسیه نیز نپیوسته است. از نظر تاریخی، ترکیه به‌دلیل تجارب تاریخی نمی‌خواهد گرفتار درگیری بین قدرت‌ها/بلوک‌های اصلی شود و ترجیح می‌دهد استقلال عمل خود را حفظ کند.

از منظر سیاسی، بحران‌های اخیر اعتماد بین ترکیه و غرب، به‌خصوص در پی کودتای نافرجام ۲۰۱۶، این موضع آنکارا را تقویت می‌کند.

از منظر جغرافیایی، ترکیه با توجه به موقعیت جغرافیایی‌اش و امکان سرریز شدن بحران در صورت تداوم، تلاش زیادی برای عدم گسترش جنگ و پایان آن دارد.

از منظر اقتصادی، وضعیت بد اقتصادی ترکیه باعث شده است تا ضمن استفاده

اقتصادی از این جنگ با فروش پهپادها به اوکراین، نسبت به حفظ روابط مثبت خود با روسیه به لحاظ گردشگری و انرژی نیز مراقب باشد.

از منظر امنیتی، ترکیه با ایفای نقش میانجی‌گری فعال در جنگ اوکراین تلاش کرده است تا نخست، با حفظ روابط با روسیه، آزادی عمل خود در قبال گروه‌های کرد در شمال سوریه را حفظ کند و دوم، با ترمیم جایگاه خود در ناتو، درخواست لغو تحریم‌های تسلیحاتی از طرف امریکا، سوئد و فنلاند را نیز داشته باشد و برای پیوستن سوئد و فنلاند به ناتو دغدغه‌های امنیتی‌اش را در قالب شروط پذیرش طرح کند.

علاوه بر موارد گفته‌شده، راهبرد مصون‌سازی که بیشتر خود را در میانجی‌گری نمایان می‌سازد، در سطح بالا می‌تواند جایگاه بین‌المللی ترکیه را تقویت کرده، به جلوگیری از کاهش محبوبیت رهبری فعلی در داخل کشور نیز کمک کند.

منابع و مآخذ

- بیللیس، جان و استیو اسمیت (۱۳۸۳)، «جهانی شدن سیاست: روابط بین الملل در عصر نوین (زمینه تاریخی، نظریه‌ها، ساختارها و فرایندها)»، ترجمه ابوالقاسم راه‌چمنی و دیگران، ج ۲، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- پوتین بابت میانجی‌گری ترکیه در مذاکرات صدور غلات اوکراین از اردوغان تشکر کرد (۲۸ تیر ۱۴۰۱)، برگرفته از: <https://www.independentpersian.com/node/۲۵۴۷۳۶/>
- حیدرزاده، طاهر؛ رحمت حاجی‌مینه و نوذر شفیعی (۱۳۹۹)، «تبیین روابط روسیه و ترکیه در بحران سوریه از منظر رئالیسم مشروط»، سیاست جهانی، ش ۳۴، صص ۲۱۸-۱۸۹.
- دهشیار، حسین (۱۳۹۳)، «سیاست خارجی روسیه در قبال اوکراین: گریزناپذیری بحران»، فصلنامه روابط خارجی، س ۶، ش ۱، صص ۱۲۱-۸۳.
- رستمی، محمدرضا (۱۳۹۳)، «بحران اوکراین؛ زمینه‌های منطقه‌ای و پیامدهای فرمانطقه‌ای»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ش ۸۵، بهار، صص ۶۵-۳۵.
- - روسیه و اوکراین با میانجی‌گری ترکیه برای صادرات غلات توافق کردند (۲۲ ژوئیه ۲۰۲۲)، برگرفته از: <https://per.euronews.com/۲۰۲۲/۰۷/۲۲/ukraine-russia-agreement-to-export-ukrainian-grain-turkey-un-mediation>
- گریفیتس، مارتین (۱۳۹۰)، نظریه روابط بین‌الملل برای سده بیست و یکم، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
- مورگنتا، هانس جی (۱۳۸۴)، سیاست میان ملت‌ها: تلاش در راه قدرت و صلح، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات.
- Adar, Sinem (۲۰۲۲), Perceptions in Turkey about the War in Ukraine; mplications for the Future of EU-Turkey Relations, German Institute for International and Security Affair (SWP), Comment ۲۵.
- Baltacı, Alisan (۲۰۲۲), POLITICAL AND ECONOMIC ROLE OF TURKEY WITHIN THE SCOPE OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR, M. G. Açıkgöz & Z. Alimgerey (Ed.), In Proceedings Book of International Congress on Social Sciences, China to Adriatic-XIV (PP. ۵۱۷-۵۲۶). IKSAD Global Publishing. ISBN-۹۷۸-۶۲۵-۸۳۲۳-۴۲-۹. Retrieved from: <http://dx.doi.org/۱۰.۶۰۸۴/m۹.figshare.۲۰۰۷۹۰۸۰.۷۱>.
- Energy Market Regulatory Authority, "Turkish Natural Gas Market Report ۲۰۲۰, " Ankara, ۲۰۲۱. Retrieved from: <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/۳-۰-۹۴/dogal-gaz-yillik-sektor-raporu>.
- Government of Ukraine, ۲۰۲۲: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-j-turechchina-uklali-ugodu-pro-vilnu-torgivlyu>.

- Giannotta, Valeria (۲۰۲۲), The domino effect: What is Turkey's stake in the Black Sea crisis? Trends, Research Programs, Foreign Policy & International Relations Program. Retrieved from: <https://trendsresearch.org/insight/the-domino-effect-what-is-turkeys-stake-in-the-black-sea>.
- Isler, Cansu (۲۰۲۲), War in Ukraine: A View from Turkey, The Conference Board. Retrieved from: www.conferenceboard.org
- Kardas, Saban (۲۰۱۲), Turkey-Russia Energy Relations: The Limits of Forging Cooperation through Economic Interdependence, International Journal, ۶۷, No. ۱, ۸۱-۱۰۰.
- Kenyon, Peter (۲۰۲۲), Could Turkey block Finland and Sweden NATO membership? Retrieved from, July ۱۰: <https://www.npr.org/۲۰۲۲/۰۷/۱۰/۱۱۰۷۷۸۸۴۵/could-turkey-block-finland-and-sweden-nato-membership>
- Kerem Tuncel, Turgut & Aysegul, Aydingun (۲۰۱۸), Turkish-Ukrainian Relations Throughout History: Continuities and Strategic Requirements, in ۲۵ Years of Turkey-Ukraine Diplomatic Relations: Regional Developments and Prospects for Enhanced Cooperation, edited by AVIM (Center for Eurasian Studies), ۱۳-۳۴. Ankara.
- Kostem, Seçkin (۲۰۲۱), Russian-Turkish Cooperation in Syria: Geopolitical Alignment with Limits, Cambridge Review of International Affairs, ۳۴, No. ۶, ۷۹۵-۸۱۷
- Lesage, Dries, Daskin, Emin & Yar, Hasan (۲۰۲۲), THE WAR IN UKRAINE AND TURKEY'S HEDGING STRATEGY BETWEEN THE WEST AND RUSSIA, Ghent Institute for International and European Studies, Ghent University, March ۲۰۲۲.
- Mark, Eduard (۱۹۹۷), The War Scare of ۱۹۴۶ and Its Consequences, Diplomatic History, ۲۱, No. ۳, ۳۸۳-۴۱۵.
- Smith, Nicholas Ross (۲۰۲۰), When Hedging Goes Wrong: Lessons from Ukraine's Failed Hedge of the Eu and Russia, Global Policy ۱۱, No. ۵: ۵۸۸-۹۷.
- Walt, Stephen M (۱۹۸۷), The Origins of Alliance, New York, Cornell University Press. - Yackley, Ayla Jean, (۲۰۲۲) "Ukraine Army Hails Turkish Drones but Ankara Plays Down Weapons Sales, Financial Times, March ۱۲.
- Zanotti, Jim & Thomas, Clyton (۲۰۲۲), Russia's Invasion of Ukraine: Turkey's Response and Black Sea Access Issues, Congressional Research Service (CRS) INSIGHT. Retrieved from: <http://crsreports.Congress.govIN11855>

